

جریدہ علیہ

مشیت جلید اسلامیک جریده رسمیه پندر

۲۳ جمادی الاخریٰ ۱۳۳۸ و ۱۵ مارت ۱۳۳۶

عدد ۵۶

اون بش کونده بر نشر اولنور

بشقی سنه

اسلام عالمی و متفکر لری

ابو حامد محمد غزالی

۶

غزالی عتیق :

منطقیات — علم منطق نفیاً و اثباتاً دینہ تعلق ایتمز ، منطق ادله و قیاسات طریقہ لری ، برهانک مقدماتہ عائد اولان شرائطہ ، کیفیت ترتیبہ ؛ حد صحیحک شروطنہ ، کیفیت ترتیبہ تعلق ایدن برنظر در . علم یا تصور و یا تصدیق در [۱] تصورک طریق معرفتی حد [۲] تصدیقک طریق معرفتی برهاندر [۳] بورالردہ رد وانکار ایدیلہ جک برشی یوقدر . بونلر عینی ایله متکلمینک وسائر اهل انظارک ادله حقیقہ ذکر ایتدک لری اصول قسمندندر . انلر ایله منطقون یا لکیز تعیرات واصطلاحاتده آریلرلر ؛ برده منطقونک تعریفلرده وتفریعلرده استقصالری دهازیاده در . مثلاً منطقون «موجبہ کلیہ موجبہ جزئیہ» [۴] منعکس اولور « دیرلرک ہر انسانک حیوان اولدینی ثابت اولدینی بوقضیہ بعض حیوانکده انسان اولسی لازم کلیر . بونک مهمات دینیہ نہ تعلق اولہ بیلیرک رد وانکار اولنسون . بومسئلہ انکار اولنہ بوانکار کلیہ منکرک عقلنہ ، بلکہ مجرد بویله شیلری انکاردن عبارت ظن ایلدیکی دینہ قارشو سوء ظن حاصل اولمقدن بشقہ برشیئی انتاج ایتمز .

اوت بو علمده برنوع حقسنزلق وارددر : منطقون برهان ایچون برطاق شرائط جمع ایدیورلرک اوبرهان اوشرائی علی جامع اولدینی حالده ہر حالده یقین افادہ ایدیور ؛ فقط مقاصد دینیہ کلنجه منطقون بوشرائطی ایفاہ مقتدر اولہ میورلر ، پک زیاده مسامحہ بولئیورلر . علم منطقی مستحسن عد ایدن ، واضح کورن ذات چوق کرہ منطقجیلر حقیقہ نقل اولان اقوال باطلہ یی بوکی براہین ایله مؤید ظن ایدر .

[۱] تصور ، concept-idée ، تصدیق jugement مقابلی در

[۲] حد définition مقابلی در

[۳] برهان démonstration مقابلی در

[۴] موجبہ جزئیہ particulière affirmative ، موجبہ کلیہ universelle affirmative

۳ — طبیعیات — طبیعیات اجسامدن یعنی سمواتدن، کواکب سماویه دن، سما التندہ کی صو، هوا، طوپراق، آتش کی اجسام مفردہ دن؛ [۱] حیوان، نبات، معادن کی اجسام مرکبہ دن؛ بونلرک تغیر و تحول و امتزاجی اسبابندن بحث ایدر. طبیعیات عادتاً طبییک — جسم انسانده اولان اعضاء رئیسہ و خادمہ دن، جسم انسانی نک مزاجندن، اسباب تحولندن — بحث ایتیمسنہ مشابہدر، علم طبی انکار شرط دیندن اولمدینی کی طبیعیاتی ده انکار شرائط دیندن دکلدر. انجق «تہافت الفلاسفہ» [۲] ده بولمق برفاق مسئلہ معینہ واردر. ذکر اولتان مسائل معینہ دن بشقہ مخالفی واجب اولان مسائلده . اومسائل معینہ نک دائرہ شمولندہدر. نتہ کیم بونک بولہ اولدینی لدی التامل ظاہر ومتین اولور. الحاصل مسائل طبیعیہ نک اصلی طبیعتک جناب باری یہ مسخر اولدیغنی، بنفسہا حامل اولیوب بلکہ فاطر طبیعت طرفندن استعمال ایدلمش بولندیغنی بیلیمکدر. شمس و قمر و نجوم و طبایع کافہ امرالہی یہ مسخردر. بونلردن ہر رینک ذاتلرندن ناشی اولہرق بذاتہ برکونا فعللری یوقدر.

۴ — الہیات — [۳] فلاسفہ نک اکثر غلطلری الہیاتدهدر. فلاسفہ منطقده شرط قیلدقلری براہینی الہیاتده کاینہی ایفایہ مقتدر اولہمامشدردر. بوکا مبنی بورادہ پک چوق اختلاف ظہور ایتمشدر.

فارابی ایلہ ابن سینانک نقللرینہ کورہ ارسطو الہیاتده اولان مذہبنی مذاہب اسلامیہ یہ یاقلاشدرمشدر. فلاسفہ نک بتون غلطلری بیکرمی اصلہ راجع اولورکہ اوچندہ تکفیر، اون یدیسندہ تبدیع واجب اولور. تہافت الفلاسفہ ایشته بویکرمی مسئلہی ابطالی ایچون یازلمشدر.

فلاسفہ نک ~~چو~~ اکفار اولندقلری مسائل ثلثہ دن بری حشر اجسادی انکار مسئلہ سیدرکہ اعتقادلرینہ کورہ آخرتہ مثاب اولان، معاقب اولان ارواح مجردہدر، عقوبات عقوبات روحانیہدر، عقوبات جسمانیہ دکلدر؛ عذاب باری عذاب روحانیدر؛ یوقسہ جسمانی دکل.

[۱] غزالی بودرت عنصری عصرندہ کی ہلمای طبیعتک قبولی کی اجسام بسیطہ دن عبادیور. غزالدین غلیلہ نک فیزیقی، لاووازیہ نک کیمیاسنی، نوتونک کشفیاتی بکلہ ملک انصافسزلقدر.

[۲] قریباً بوکتاب حقندہ ایضاحات ویریلہ جکدر.

[۳] الہیات بر علمدرکہ موضوعی «وجود من حیث ہو وجود» ویا «وجود بما ہو وجود» در — l'être en tant qu'être. بوکا مابعدالطبیعہ ده دیرلر.

فی الواقع فلاسفه يك طوغری اوله رق عقوباتك روحانی اولدیغنی یعنی روحده مؤثر اولدیغنی اثبات ایدیورلر . چونكه عقوباتك ارواحه تأثیری اوله جقدر . فقط فلاسفه نك عقوباتك جسمانی اولدیغنی انكار ایتلمی هیچ ده طوغری دكلدر . فلاسفه بوسوزلر ایله شریعتك ناطق اولدیغی شیئه ایمان ایتامش اولیورلر .

دیگری فلاسفه نك « جناب حق کلیاتی بیلیر ، جزئیاتی بیلمز » [۱] سوزلیدر بوده کفر صریحدر . لایعزب عن علمه مقال ذرة فی السموات ولا فی الارض . [۲]

اوبری ده قدم وازلیت عالم مسئله سیدر [۳] شواوچ مسائلدن هیچ برینه برمسلم قائل اولامشدر . بونلردن ماعدا « جناب حق علیم بالذاتدر ، ذات اوزرینه زائد بر علم ایله بیلمز » کی سوزلری ده واردر که بوکی مسائلده فلاسفه نك مذهبلری معتزله مذهبه یاقیندر . بویولده اعتقاددن طولای معتزله یی تکفیر لازم کلدیکی کی فلاسفه یی ده تکفیر لازم کلز . [۴]

۵ — سیاسیات — فلاسفه نك سیاسیاتده کی سوزلرینک هپی امور دنیوییه متعلق اولوب حکومتجه اجراسی لازم کلان مصالح و تدابیر مقتضیه راجع اولور . فلاسفه سیاساتی ده انبیایه انزال اولنان کتب الهیه دن ، اولیاء سالفه دن مأثور (منقول) اولان حکمتلردن المشردر .

۶ — اخلاق — فلاسفه نك بو بابده کی سوزلری نفس انسانیه نك صفاتی و اخلاقی حصیر و تعداد ، اخلاق اجناس و انواعه ، انلرک کیفیت معالجه و مجاهده لرینه ، تهذیب [۱] غزالی « فیصل التفرقة » نام کتابنده قانون تأویل ایله قانون تکفیری لایق وجهله ایضاح ایدیور ، مذهبه مخالف اولان خصوصیاتده « ان تکفیره قیام ایدن کیسه لرك فساد رأیلرینی بیان ایدیور .

[۲] سموات وارضده برفره علم یاربیدن نابید اولماز .

[۳] عالم عدم ایله مسبق اولماق ، اول بولونماق . دیمکدر .

[۴] جزئیات جزئی نك جمعیدر . جزئی تصور اولندیغی حالده فردی بیننده اشتراك ممکن اولمایان شیدر — singular . وارنلی مادهیه متوقف اولانلر جزئیات مادهیه دیرلر ، « جزئیات مادهیه یی ادراک آلات جسمانییه ، حواسه توقف ایتکله حواسدن ، آلات جسمانییه دن مبری اولان جناب حق جزئیات مادهیه یی بیلمز ، یوقسه علم باریده تغیر لازم کلیر » اساسنه مبنی فلاسفه جزئیات مادهیه یی احساس و تحیل طریقله بیلمز دیرلر ، یوقسه تعقل طریق ایله بیلدیکنی انکار ایتزلر .

وتربیه لرینه راجع اولور . فلاسفه بونلری ده صوفیه [۱] سوزلرندن المشردر .
فلاسفه صوفیه نك نفسك اخلاقه ، عیوبه ، اعمال نفسیه نك آفاتنه دائر مجاهده
حالرنده كندولرینه منكشف اولوب تصریح ایتدكاری سوزلری آلهرق - كندی باطللری
ترویج ایتك ، سوزلرینه او یولده سوس ویرمك ایچون - كندی سوزلرینه قاریشیدیر مشلردر .
فی الواقع فلاسفه عصر نده ده صوفیه وارایدی . بلكه هر عصرده برطاقم متألهین
واردرد؛ انلر اوتاد [۲] ارضدر كه انلك بر كاتیله ارضه رحمت نازل اولور . قرآن مینك
ناطق اولدیغی وجهله ازمنه سالفه ده ده متألهین وارایدی . [۳]

سیاسیات و اخلاقده کی آقئر - فلاسفه سیاسیاته عائد اولان سوزلری كلام نبی ،
اخلاقه عائد اولان سوزلری كلام صوفی ایله مزج ایتدكاری ندرن بوراده بری فلاسفه نك سوزلری
رد ایدنلر ؛ دیگرى ده قبول ایدنلر ، فلاسفه یی تقلید ایدنلر حقنده اولمق اوزره ینه ایکی
آفت ظهور ایدیور .

۱ - فلاسفه نك سوزلری رد ایدنلر حقنده کی آفت بیوك آفتدر . برطاقم ضعفا -
بوسوزلر كتب فلاسفه ده مدون اولدیغندن ، فلاسفه نك باطل سوزلری ایله مزوج بولندیغندن
طولای - «فلاسفه نك بیان ایتدیكى هر شیئی ترك ایتك ، بیاندن اعراض ایتك ، انكار
ایتك لایق اولور» ظننه دوشیورلر . چونكه اوضعا بوكی سوزلری اولا فلاسفه دن
ایشیدكاری ندرن عقول ضعیفه لرینه بونلك باطل اولدیغی تبادر ایدر . بوده قائلك اهل باطل
اولسندن ایلرو كلیر . نته کیم بعض کسان بر عیسویدن «لااله الا الله عیسی رسول الله» سوزی
ایشیدنجه همان انكاره قالدقار ، بوسوز بر عیسوی سوزیدریر ، بو خصوصده کجیکمز ، عجبا
عیسویلری انكار بوندن طولای میدر ؛ یوقسه محمد علیه الصلوة والسلامك نبوتی انكارلرندن
طولای میدر ؛ عیسویلر انحق نبوت محمدیه یی انكار ایتمه لرندن طولای اكفار اولنیورلر ایشه
ارتق اكفار اولونمق قلی خصوصاً نده نفس الامرده حق اولدیغی حالده - ولو كه عیسویلر عندنده

[۱] غزالی بومقامده صوفیه یی شویله تعریف ایدیور : لذائذ دنیویه دن اعراض ایله الله یوله
سالک ، هوا وهوسه مخالف اولان ؛ ذکر اللهه مسارعت ایدن متألهین «الهلوق آدملر» در .

[۲] اوتاد وتدك جمعیدر . وتد قازیق معنا سنه در . اوتاد ارض طاغیر دیمکدر . اوتاد لسان
نصوفده شرق ، غرب ، شمال ، جنوبده مقاملری بولنان درت ذاتدر . بدلا ویا بدالیدی ، نجبا قرق ،
نقبا اوچیوز ذاتدر .

[۳] وعلمناه من لدنا علما - قال الذی هنده علم من الکتاب .

حق اولسون - حقه قارشو طور مقاصلا لایق دکلدر . عقول ضعیفه نك عاداتی بودمکه : حق رجال ایله بیلرلر ، رجالی حق ایله بیلمز لر . عاقل اولان ذات سید عقلا اولان حضرن علی یه « کرم الله وجهه » اقتدا ایدر ، مشارالیه « لاتعرف الحق بالرجال اعرف الحق تعرف اهلہ » [۱] بیور مشلر در .

عاقل اولا حق بیلر ، صوکره قوله نظر ایدر . اگر حق ایسه قبول ایدر ، قائل اهل حق اولسون ، اهل باطل اولسون . عاقل آتون معدنك طو پراقده اولدیغنی بیلیرده اکثریا اهل ضلالك سوزلرندن بیله حق انتزاع ایتمکه چالیشیر . صراف بصیرتنه کوکنیرده قلزنك کیسه سنه النی صوقار ، زر خالصی زیوفندن آیریر ؛ قلزنلر ایله معاملهدن ممنوع اولانلر کو بیلیردر ، صرافلر دکلدر . دکر کنارندن یوزمه بیلیمیان عجمیلر منع اولنور ، ائی یوزمه بیلانلر منع اولونماز ؛ بیلانه دو قونمه دن چو جقلر منع اولنور ، عاقل فطین ، حزم واحتیاط صاحبی اولانلر منع اولونماز . بر عالمك اقل درجه سی ملاحظه جه عوامدن فرقلی اولمقدر . مثلاً بالی حجامتچی شیشه سنده بیله بولسه یینه بالدن نفرت ایتمز ، بالدن نفرت ایتك جهل عامی یه مبنی در ؛ شیشه « مردار قان ایچون یاییلمش » دیه رك قانك مجرد اوشیشه در بولونمسیله مردار اولدیغنی ظن ایدنلر انحق عوام اولانلر در ؛ عامی قانك ذاتنده بولنان بر صفتدن ناشی مردار اولدیغنی بیلمز . بو بر وهم باطلدر که پك چوق کیسه لرده شایع وغالبدر : برکلام نه وقت کندیلرینك حسن ظن ایتدکری قائله اسناد اولنورسه باطل اولسه ده قبول ایدرلر ، بالعکس سوء ظن ایتدکری قائله اسناد اولنورسه حق اولسه ده رد ایدرلر ، حق رجال ایله بیلرلر ، رجالی حق ایله بیلمز لر . بوا یسه فایت ضلالتدر . اکثر خلق حق باطلدن ، هدایى ضلالتدن فرق و تمیز ایتمکه کندوسنی ارباب خداقت و براعتدن وعقل کامل اصحابدن ظن ایتمکه بوجهتله بعضیلری هر نه قدر ذکر اولنان آفتدن کندیسنی قورنارده بیلیرایسه ده ذکر ایدیله جك اولان آفت ثانیه دن کندیسنی قورنارده میور . غزالی آفت اولایی بیان صددندده کندیسنه واقع اولان اعتراضی و ویردیکی جوابی شویله حکایه ایدور : قلبلری هنوز علومه مقرر اوله میان ، کوزلری مذاهك اقصى الغایاته قارشو هنوز آچیلماش اولان بعض کسان اسرار علومه دائر تصنیق ائمه کی بعض سوزلرمی

کلام اوائل (فلاسفه سوزلری) ظن ایدرک اعتراضاتده بولونمشر ایدی . حالبوکه اوسوزلرک بر قسمی توارد خاطر قییلندن ایدی ، زاده فکرم ایدی ؛ بر قسمی ایسه کتب شرعیده بولنیور ایدی . چوغنک معناسی ده کتب صوفیهده موجود ایدی . فرض ایت که بوسوزلر انحق کتب فلاسفهده بولنسون . بوسوزلر نفسنده معقول ، برهان ایله مؤید اولوب کتاب وسنته مخالف اولینگجه اوسوزلری آتمق ، انکار ایتک موافق اولماز . بوقیوی آچه حق اولسه ق ، اهل باطلک وارد خاطرلری اولان حق سوزلرینی رد ایدیه جک اولسه ق پک چوق حقی ترک ایتمه مر ، آیات قرآنیه دن ، احادیث نبویه دن ، سلف صالحیندن منقول اولان حکایاتدن ، صوفیه وفلاسفه نك سوزلرندن برچوق شیرلی ترک ایتمه من لازم کله جکدر . چونکه اخوان الصفايه [۱] مقام استشهادده قلوب حقای طرفلرینه استعجاب خصوصنده برچوق آیات کریمه ، احادیث شریفه ، حکایات مذکوره ، کلمات متصوفه ، اقوال فلاسفه درج اولونمش ایدی . بو حال بالاخره اهل باطلک بونلری کندی کتابلرینه وضع ایله المزدن چیقارملرینه مؤدی اولور .

ب — اخوان الصفا ، وسائر کتب فلاسفه یه نظر ایدن ذات اثنای مطالعهده ترویج باطللری ایچون فلاسفه نك کندی سوزلرینه مزج ایلدکری حکم نبویه ، کلمات صوفیه یی کوریر ، اوله بیلیر که حسن قبول وتلق ایدر ، بو حسن ظننه مبنی حکم نبویه و کلمات صوفیه ایله ممزوج اولان اقوال باطله یی قبوله مسارعت ایدر ، بو حال باطلک رواجنه برنوع مدار اولور . یوزمه بیلیمیانلر دره ودکیز کنارلرندن ، چوجقلر ییلانه یا قلاشمه دن فصل منع اولنورسه عوام خلق ده کتب فلاسفه دن منع اولونمیلدر . حزم واحتیاط صاحبی اولان ذوات کوچک چوجنک یاننده اقتدا ایده جکینی بیلدیکی حالدده کندینه ییلانی طوتماق فصل واجب اولور ایسه عالم راسخ اولان کیسه یه عوام ناسی کتب فلاسفه دن تحدیز ایتک واجب اولور .

عالم ، بصیرت صاحبی اولان ذات صراف کی در . صراف الی قلپزنک کیسه سنه صوقار . کچمز ، قلب اولانلری آثار ، زر خلصی سچر ، رایج ومقبول اولانی محتاج اولانلره ویرر ، عالمده بویه در : فلسفه نك ایسه یارامیان قسمی عوام ناسه بیلدرملیدر . تریاقه محتاج اولان آدم تریاقک ییلاندن حاصل اولدینی بیلدیکندن طولانی اندن متنفر

اولورسه ، ماله اضطراری اولان فتر قلوبنك كیسه سندن چیقاریلان آلتونی قبولدن تنفر ایدر ایسه بوکبی آدمیزه - نفر تلیرنك منشی جهل محض اولدیغنی ، بوده کندولرینك مطلوبی اولان فائده دن محروم قالمیرینه سبب اوله جغنی - تنیه ایتمك ده واجب اولور . کچر آچه ایله قلب آچه نك مجرد مجاورتلی کچر آچه نك قلب آچه ، قلب آچه نك ده کچر آچه اولسنی اقتضا ایتدیکی کبی حق ایله باطلك مجرد مجاورتلی ده حقه باطل ، باطلك حق اولسنی اقتضا ایتیه جکنی ده تعریف ایتمك عالمك بروطفه سیدر .

*
**

خلاصه غزالی فلاسفه نك دعوالرینی ده ، دلیللرینی ده قابل اعتراض کور یور ، بوادعایی اوغورنده تهافت الفلاسفه بی تألیف ایدیور که شریعتی خفیف کورنلر مناقشه ایتمکسزین ، ذهنی مجاری مسئله به تحریک ایدمکسزین ایشیدیلان ، روایت اولنان هرشی قبول ایتمه نك فسادینی بیلمش اوله جقلر . غزالی تهافتی مجرد فلاسفه بی الزام مقصده یله یازدیغنی ایچون طریق جدل [۱] ایله یازمش ایدی .

ایشته غزالی فلسفه بی بویه جه تدقیق ایدیور ، شایان تزییف اولان جهتلرینی تزییف ایدیور ارتق اکلا یور که فلسفه ایله ده مقصدی تمامیه حصول بولیور ، عقل جمیع مطالبی احاطه خصوصنده مستقل اولیور ، کافه مشکلاتدن پرده خفانی کشف خصوصده کفایتی کورلیور . غزالی متکلمین مسلکسندن عدول ایتدیکی کبی فلاسفه مسلکسندن ده عدول ایدیور .

فلسفه نك غزالی زمانه قدر عالم اسلامده کچیردیکی صفحات — شمس اسلامك طلوعیه ایلك مستتیر اولانلر ، ایلك موحدلر عربلر ایدی . قوم عرب قبل الاسلام برطاق علومه واقف ایدی . عربلر كرك عادتی ، كرك آداب و اخلاقی ، كرك علومی بعد الاسلام عربلر ده ایز براقش ایدی . بوده غایت طبیعی ایدی .

عصر اول هجریده مجاهدین فتوحات جلیله بی اکمال ایدیورلر ، فقهاء دین ده آثار شرعیه نك جمع و ترتیبی ایله مشغول اولیورلر ایدی . اهل اسلام امور دولت ، مصالح حکومت ایچون اقتضا ایدن علومه زیاده سیله رغبت ایدرلر ایدی . علم فقه ، علم لغت و سیر و معازی

[۱] خصمی الزام طریق ایله ، حق اظهار طریق ایله دکل

کبی علمی منبع لریله ، مأخذ لریله برابر تتبع ایدر لرایدی . «تقدیم الایم علی المہم» دستوری رہبر حرکات لری ایدی . عصر اولده اهل اسلام بر ملت ، بردوات ایچون لازم اولان علوم ایله مشغول اولدقلرندن علوم وائله (فلاسفه علومنه) هنوز احتیاج حاصل اولماش ایدی . فی الواقع ممالک مفتوحه ده روم و فرس اقوامی واریسه ده علوم وائله ایله ، خصوصاً طب و فلسفه کبی علوم ایله مشغول اولانلره توجه کویستر مز لرایدی . وقتاکه سلطنت اسلامیہ خیلیدن خیلیه توسع ایتدی ، دولت اسلامیہ تأید ایلدی ، علوم شرعیہ لایقی وجهله تدوین و تأسیس اولندی ، ساده لک دوری کچدی ، علوم عقلیه نوبت کلدی ، اهل اسلام بونلری ده تحصیلہ قویولایلر . مدنیت حقیقیہ اسلامیہ نیک اساسنی تأسیس ایتدیلر ، بوباده «الحکمة ضالۃ المؤمنینا و جدھا اخذھن» [۱] دستورینی اساس ایدندیلر . تاریخک بیاننه کوره اهل اسلامدن الک اول قونہ مراق ایدن خالد بن یزید بن معاویه (وفاتی : ۸۵) ایدی . اوتاریخلرده اسکندریہ مدرسه لرندہ فن کیمیا پک رایج ایدی . خالد مریانوس نامندہ بر روم راهبی جاب ایله فن مذکور ی تعلم ایتدی ، صوکرده ده هر بجه یه ترجمہ ایلدی .

عصر ثانیده فتوحاته نهایت ویرلش ، علوم و معارف رواج بولش ایدی . اهل اسلام فلسفہ فی عصر ثالثہ آنجق مأمون زمانندن اعتباراً تبعہ قویولشلر ایسه ده عصر اولک نهایتلرینه طوغری کندولرندہ ملکه فلسفیه حاصل اولمش ایدی . بوملکه فلسفیه نیک تأثیری ایله درکده نصوصه استناد ایتیمکسزین ، حق منہی اولدیغنی بیلہ نظر اعتبارہ القمیزین اورتیه الاول «قدر» مسئله سی آیلمش ایدی . ملکه فلسفیه اولمقسزین جبر و قدر مسئله سی ساحه مناقشه یه آیلہ ماز ایدی ، بوندن اول ظهور ایدن خلافت و سائرہ کبی مسائل تأثیر سیاستدن ناشی ایدی .

اهل اسلامده مشہود اولان حرکت علمیہ جماعتدن افتراق اکثر یا دیگر بر مذهبک تأثیرندن ایلر و کلش اولیور ایدی . قدر مسئله سسندہ مجوس مذهبک تأثیری واریدی . الاول قدردن بحث ایله «ان الاائف» [۲] دیان معبد الجہنی (۸۰) رأینی ابنای مجوسدن سنسویه دینلانونس الاسواریدن اخذ ایتمش ایدی . عصر ثانی اوائلندہ جعد بن درهم فلسفه صابنه نیک

[۱] حکمت مؤمنک یشیکی در ، غائب اولمش مالیدر . نرہ ده بولورسه همان آیر . بوکا منہی اهل اسلام علومه کندی ماللری نظریله باقار ایدی .

[۲] ایش صوکرده دندر ، یعنی جناب حق از لده انسانک سعید و یاشق اولدیغنی بیلدز .

تأثیری ایلہ « نفی صفات » مسئلہ سنی اور تہیہ قویمش ، جہم بن صفوان^۱ دہ بو مذہب ایلہ آشیلہ مش ایدی . بوندن باشقہ جہم بن صفوان سمنیہ [۱] مذہبندن دہ متأثر اولمش ایدی . جعد و جہمدن اعتباراً اهل اسلام ارہ سندنہ افکار فلسفیہ انتشار ایتمش ، فقط ہنوز آثار فلسفیہ ترجمہ اولونماش ایدی .

ابو جعفر المنصور (۱۵۸) زمانندہ لغت سریانیہ و یونانیہ دن ترجمہ لر باشلامش ایدی . ۱۴۸ تاریخندن اعتباراً علم ہیئت ، علم طب ، علم ہندسہ لسان عربہ نقل اولونمش ایدی . ہارون الرشید (۱۹۳) زمانندہ اهل اسلام کتب طبیہ بہ رغبت کوستریورلر ایدی . برچوق کتب طبیہ ، اقلیدسک ہندسہ سی ، بطلمیوسک ہیئتہ دائر یازمش اولدینی کتابی دہ یعنی مجسطی عربجہیہ نقل اولونماش ایدی .

مأمون (۲۱۸) ترجمہ اولنان کتب قدماہیہ مطلع اولدق دن صوکرہ احکام عقلیہ بہ رغبتی آرندی . فرق اسلامیہ دن اهل اعتزالہ میل ایتدی . مشایخ معتزلہ دن ابوالہذیل العلاف (۲۲۶) ، ابراہیم النظام (۲۲۱) قرناسدن ایدی . مأمون کتب فلسفیہ ی عربجہیہ قیام ایتدی . ایشته ہجرتک ایکی یوزاون بو قدر سنہ سندنہ عالم اسلامدہ ، دور اجتہاددہ کتب فلسفیہ نک ترجمہ سنہ ابتدار اولندی .

معتمد (۲۲۷) ، واثق (۲۳۲) زمانلری دہ بویلہ کچدی . فقط متوکل (۲۴۷) بو اوچ خلیفہ بہ ہر خصوصیدہ مخالف ایدی . متکلمینہ ، فلاسفہیہ ، علوم عقلیہ بہ تمایل دکل ایدی . بوتاریخندن اعتباراً بغداد خارجندہ مرکز لر ظهور ایتمش ، اورالردہ دہ اطبا ، فلاسفہ ، متکلمین ، وسائر ارباب علوم چوغالمش ایدی : خراسان ، ماوراءالنہر ، شام ، قاہرہ ، قرطبہ مراکز علومدن ایدی .

ظہور اسلامدہ فلسفہ نک مرکزی اسکندریہ ایدی . عمر بن عبدالعزیز زمانندہ (۱۰۱) انطاکیہ بہ انتقال ایتدی . نتہ کیم علوم اسلامیہ نک ایلک مرکزی مدینہ ایدی ، صوکرہ بصریہ ، اورادن کوفیہ ، اورادن دہ بغدادہ انتقال ایلش ایدی .

اهل اسلام اوزمانلر امم متمدنہ عندندہ معروف اولان علوم وقوفی لسان دینلری اولان عربجہیہ ترجمہ ایتشلر ایدی . امم متمدنہ لسانلرندن ہیچ بری ترک ایتیموب ہر بندن الک مترقی اولان علمی اخذ ایلشلر ایدی ، شو قدر کہ الک زیادہ اخذ علوم ایتدکاری اقوام یونانیلر ، ایرانیلر ، [۱] سمنیہ مذہبی ہنددہ ظهور ایتمش ایدی ، نبوتی انکار ایدر ایدی .

هندیلیرایدی . اهل اسلام تاریخی و ادبیاتک تحکیه قسمی یونانیلردن اخذ ایتیموب قومشولری بولنان ایرانیلر ایله هندیلیردن المشر ، یونانیله فلسفه ، طب و هیئتده اعتماد ایتیشلیرایدی بوکا مینی اهل اسلام آردسند فیناغورث فلسفه سی ، افلاطون فلسفه سی ، ارسطو حکمتی ، نوشیروان سیرتی ، رستم حکایاتی پک زیاده شایع اولدینی حالده اومیروس ادبیاتی ، هرودوت تاریخی شایع دکل ایدی ؛ هند و ایران مذهبلی معلوم اولدینی حالده یونان الهه سی معلوم دکل ایدی .

فلسفه لسان عربیه نقل اولدینی زمان فلاسفه نك قسم اعظمی یهود و نصاری و صابئی ایدی . ، کیت کیده ملت بیضاء اسلامیه ده ظهور ایدن فلاسفه ملل سائرہ فلاسفه سنه غلبه ایتیش ایدی . فلاسفه اسلامیه نك اسبق واشهری ابوالحکما ، فیلسوف العرب یعقوب بن اسحق الکندی (۲۵۰) ایدی . فلسفه عربجهیه نقل اولدینی زمان علم طب و ریاضیات فلسفه دن آیرلش ایدی . فلسفه انجق منطق ، طبیعیات ، الهیات ، اخلاق علملردن عبارت ایدی . ارسطو علوم فلسفیه ده پک زیاده شهرت بولدیغدن میدان فلسفه کندوسنه قالمش ایدی . ایشته اهل اسلام رد و قبول خصوصنده انی هدف ایدمشر ، ارسطونک انظار و آراسندن پک چوغنه مخالفتده بولومشر ایدی . فلسفه نك عقائد اسلامیه ده تأثیری کورلمکله کرک متکلمین ، کرک متصوفه ده فلسفه ایله اوغراشمغه مجبور اولمشر ایدی . اهل اسلام اول امرده فلسفه یی شرح و تلخیص طریق ایله تتبع ایتیشلر ، صوکره لری ده کندی رأیلرینی ده ضم ایدرک تألیفات نافعه ده بولومشر ایدی .

او عصرک ارباب علمی فلسفه ایله طبی برابر تعلیم ایدرلر ایدی . حنین بن اسحاق طبیبک فیلسوف اولمسی واجبدردیور ایدی . اهل اسلام ده فلسفه ایله برابر طب و هیئت تحصیل ایدرلر ، انجق الک زیاده مشغول اولدقلری علم ایله اشتها ایدرلر ایدی . ~~فلسفه ایله~~ فلسفه ایله مشغول اولوبده طب و هیئت ایله مشغول اولمیان ، یا خود طب و هیئت ایله مشغول اولوب فلسفه ایله مشغول اولمیان پک نادرا ایدی .

فیلسوف اسلام ابونصر فارابی (۳۳۹) زمانه قدر آثار فلسفیه ترجمه سنه دوام اولومش ، شرحلر یازلمش ایسه ده زمانمزد اولدینی کبی ترجمه لر یکدیگرینه مخالف ایدی . ملخص ، مذهب دکل ایدی . آل ساماندن منصور بن نوح بو ترجمه لری طویلایوب ملخص ، مذهب ، اصلنه موافق بر ترجمه کتیرلمسینی فارابیدن التماس ایش ، مشار ایله ده بوکا موافقت ایدرک

ملخص ومهذب بر ترجمه میدانہ کتیرمش ایدی . فارابی بو ترجمہ یہ «التعلیم الثانی» دیمکله کندوسنه «معلم ثانی» عنوانی ویرلمش ایدی . ابن سینانک (۴۲۸) شفا سی (التعلیم الثانی) نک ملخصی ایدی . مع مافیہ ینہ اهل اسلام اره سنده فلسفه کؤک صالمش ایدی

عصر رابع هجری اواسطنده بغدادده کیزلی بر جمعیت تشکیل اولونمش ایدی . بوجمیت اقوام یونانیه ، فارسیه وهندیه نک فلسفه لرینه تمایله مطلع ایدی ، چونکه بواوچ قومک آثار علمیه سی اقوام سائرده نک آثار علمیه سندن زیاده عربجهیه نقل اولونمش ایدی . جمعیت بحث دقیق ، نظر عمیقدن صوکره فلسفه یی شریعت اسلام ایله برلشدیرمکه باشلادی . جمعیتک فکرجه عقائد راسخه اسلامیه یه جهل وضالت قارشمش ایدی ، بونلری ازاله انجق فلسفه یه متوقف ایدی ؛ زیرا فلسفه حکمت اعتقادیه ومصلحت اجتهدیه یی جامع ایدی ، نهوقت که فلسفه وشریعت منتظم اولور ایسه اووقت کمال حاصل اوله جق ایدی . جمعیت «أخوان الصفا» رساله لرینی میدانہ قویدیلر ، فقط اسملرینی کتم ایتدیلر . اسملری معلوم اولانلر شونلر ایدی . ۱ - ابوسلیمان محمد بن المعشر البستی که مقدسی دیمکله معروف ایدی . ۲ - ابوالحسن علی بن هارون الزنجانی . ۳ - ابواحمد المهرجانی ۴ - العوفی . • - زید بن رفاعه بونلر مجاهلیدن اولوب ایچلرنده معروف اولان یالکز زید بن رفاعه ایدی . اخوان الصفا رسائی الی ایکی عدددر که اون دردی علوم ریاضیه تعلیمیه یه ، اون یدیسى علوم جسمانیه طبیعیه یه ، اونى علوم نفسانیه عقلیه یه ، اون برى علوم ناموسیة الهیه یه ویا علوم شرعیه یه دأثر ایدی .

رسائل اخوان الصفا کافه علوم عقلیه وفلسفه یی جامع ایدی . فلاسفه مسلمینک خلاصه انجائی ایدی . رسائل اخوان الصفا ده بیان ایدیلان مذهب بر مذهب خاص ایدی . رسائلدن برى اخوان صفانک صورت معالیم یی ، دفتر اخوانه قید وقبول اولونملرینک شرائطی ، مقصدلرینک دینی تقویه اولدیغی مبین ایدی ، اخوان صفانک مأخذلری شودرت نوع کتاب ایدی : کتب فلاسفه ، کتب منزله سماویه ، کتب طبیعیات ، کتب الهیات . اخوان صفا هیچ برعله دشمن ، هیچ بر مذهب حقنده متعصب دکل ایدی . نقللرینه کوره کتب انبیایه اعتمادلری ده زیاده ایدی . مقصدلری الهیات اولقله برابر ریاضیانه دأثر مباحثده اره لرنده چوچه جریان ایدراییدی .

معتزله اخوان الصفا رسائله پك زياده اهميت ويريورلر ، متصل او قويدورلر ، او قويدورلر ، اوتكنه بريكنه تقديم ايدورلر ، كيزلي كيزلي يانلرنده طاشيورلر ايدى . اخوان الصفا رسائلنك انتشارينه اك زياده خدمت ايدن اهل اعتزال ايدى . اخوان الصفا رسائللى شرقده منتشر اولدى . يوزسنه كچمه دن قرطبه اها ليسندن ابوالحكم الكرمانى (۴۵۸) واسطه سيله اندلسه ده كچدى . بغداددن صوكره الكبرنجى ، الكهم برمرکز اولان قرطبه غربك مركز علومى ايدى ، امويلىر زماننده مجمع علما ، قبة الاسلام ايدى . بغداديله مسابقه ايدر ايدى ، فلسفه عبدالرحمن ثانى (۳۳۸) زماننده اندلسه كيردى ، امير حكيم (۳۳۶) زماننده علوم عقليه پك زياده مترقى اولمش ايدى ، انجق اخوان الصفا نك دخولندن صوكره فلسفه يه كركي كچي اعتنا اولونمش ايدى . بوندن اول اندلسيلير رياضيات ، هندسه ، هيئته اعتنا ايدرلر ايدى .

بشنجى عصر هجرى اوائلنده ظهور ايدن ابوعلى ابن سينا ايله فلسفه كوك صالمش ، براسلام فلسفه سى ظهور ايتمش ايدى . ابن سينا اخوان صفا كچي شريعت ايله فلسفه يي برلشديرمك ايستيور ايدى . ابن سينا شرعه منتسب ايدى ، فلسفه ده كچي قوتى سايله سندم اصول عقائدى فلسفه يه ارجاع ايلمش ايدى ، بشقه سنه تام اولميان بو حال ابن سينا يه تام اولمش ايدى .

ايشته غزالى نك تدقيقنه قويولديني فلسفه ابن سينا فلسفه سى ايدى تهاق بونك ايچون يازمش ايدى . غزالى نك باشليجه ماده كلاميه سى ابوالمعالي نك كلامى اولديني كچي باشليجه ماده فلسفيه سى ده ابن سينانك فلسفه سى ايدى . بوكا مبنى غزالى حقه ده «امرضه الشفاء» [۱] ديتمش ايدى . غزالى فلسفه ده اشارت ايتديكي چوق شيلرده ابن سينا يه اعتماد ايدر ايدى ، بعضاً ابن سينانك سوزيني تغيير ايتمكسز ين عيناً نقل ايدر ، بعضاً ده تغيير ايدرك ابن سينانك شرعياته نقلندن زياده شرعياته نقل ايدر ايدى .

غزالى اسرار شريعتى ابن سينان دن ده زياده بيلديكسندن فلسفه يي ده زياده شرعياته نقل ايدر ايدى .

معافيه اخوان الصفا ، رسائلندن ، عصر خامس رجالنندن ابوحيان التوحيدى رسائلندن وامثالنك كلامندن ده فلسفه اخذ ايتديكي اولوز ايدى .

[۱] ابن سينانك شفاسى غزالى يي مريض قيلدى .

ارسطو و اتباعی نبواتی، «نبوتہ تعلق ایدن مباحثی» نفیاً و اثباتاً ذکر ایتدکری، لهنده و علیهنده برشی بیان ایتدکری حالده فلاسفه اسلام نبوات ایلده فلسفه یی جمع قصد ایتدکرنندن نبواتی ده ذکر ایدیورلر؛ ملائکه و کتب الهیه و رسل کرام حقننده ارسطو و اتباعی لهنده و علیهنده برشی بیان ایتدکری حالده فلاسفه اهل اسلام اندن ده بحث ایلورلرایدی، فلاسفه اسلام نبوتی مواد فلسفه نک و یردیک قدر ادراک ایتمشلر، نصوصی تخیله [۱] حمله قدر وارمشلر، نبوت تخصیص الهی ایلده کل، استعداد شخصی ایلده در؛ کسی در، وهی دکلدر، قوای نفسیه نک کالیدر «دیمشلر ایدی».

غزالی فلاسفه یی قارشو بعضاً کلام معتزله ایلده، بعضاً کلام اشعری ایلده، بعضاً کلام کرامیه ایلده مباحثه ده، مناظره ده بولنورایدی. غزالی فلاسفه ایلده مباحثه ده بریره قدر واریر ایدی که اوراده انلرک تناقضلرینی میدانده چیقاریر ایدی.

غزالی فلاسفه نک کلامنه او قدر چوق نظر ایتدیکه برچوق سوزلرینی کندی سوزلریله مزج ایتمش ایدی. ننه کیم آثار علمیه سنی تدقیق ایده جکمز صره ده بونلری بیان ایده جکمز.

دارالحکمة الاسلامیه اعضاسندن

ازمیرلی

اسماعیل حق

[۱] مبدأ و معاد حقننده کی اخبار حقیقه محمول دکلدر، خیاله، رمزه، مثاله محمولدر دیمک